

RORTYHO ZRKADLO

Richard Rorty - prorok a básnik nového pragmatizmu, ako ho označil v rovnomennej knihe David Hall (1991), je asi najpopulárnejším americkým intelektuálom u nás. Jeho ohlas v našich podmienkach je však zrejme skôr reakciou na jeho liberálnu utópiu, neopragmatické relativizovanie pravdy, objektívnosti a na jeho etnocentrizmus než ohlasom na jeho výsledky v oblasti filozofie mysle. Popularita osoby však automaticky neznačí dôvernú oboznámenosť s Rortyho kontroverzným dielom, najmä s jeho myšlienkovým aj problémovým pozadím. Vďaka úsiliu skúsenej prekladateľky filozofických textov L. Hábovej sa toto významné dielo dostáva do rúk slovenských záujemcov o Rortyho [1]. Treba povedať, že prekladateľka odvieďa úctyhodnú prácu, čo treba obzvlášť kvitovať vzhľadom na terminologické problémy vyplývajúce z neprítomnosti a nerozpracovanosti danej problematiky. Tento stav spôsobil, že v texte narazíme aj na niektoré nepresnosti a nedostatky, čo však nemožno pripísať na účet prekladateľky.

Problematika knihy, jednotlivé tematické okruhy, ktoré Rorty vo svojej práci predložil, jeho interpretácie, návrhy a závery načierajú do sfér (filozofia mysle, filozofia jazyka, filozofia psychológie), ktoré sú u nás zväčša stále terra incognita, hoci pomaly sa udomácňujú. Lenže práve kvalifikované posúdenie Rortyho rezolútnych záverov, historicko-filozofických interpretácií a tvrdení na margo teórie poznania a filozofie ako disciplíny nevyhnutne vyžaduje solídne znalosti rozsiahleho súboru problémov a riešení, voči ktorým sa Rorty z pozície pragmatizmu vymedzuje. Sympatizovanie, nezdôvodnené pritakanie jeho sugestívnym a priamočiarym záverom nie je postačujúcou podmienkou dešifrovania Rortyho pozície ani preniknutia do povahy jeho argumentácie. Rorty, profesionálne vyškolený v tradícii analytickej filozofie a pôvodne predstaviteľ tzv. eliminatívneho materializmu vo filozofii mysle, sa vo svojom diele z roku 1979 rozchádza s analytickou filozofiou a so systematickou filozofiou vôbec, aby uvoľnil priestor pre inú, viacmenej literárnu podobu filozofie.

Kniha, ktorá ohlásila smrť epistemológie a ktorá mu priniesla medzinárodnú ambivalentnú reputáciu, mala ambíciu ponúknuť deskripciu zdrojov súčasných problémov filozofie. "Táto moja kniha je akýmsi úvodom do dejín filozofie s epistemológiou ako jej jadrom, ktoré sú jednou epizódou v dejinách európskej kultúry." (s. 328) Podľa Rortyho je teória poznania s jej štandardnými problémami produktom historickej konštelácie v 17. storočí, najmä Descartovho objavu mysle ako subjektívneho zrkadla objektívneho, prírody. Polarita medzi mysl'ou, subjektívnym, a prírodou, objektívnym, sa stala dominantnou a menili sa len jej formulácie. V 20. storočí myseľ a "divácku koncepciu poznania" (J. Dewey) vystriedal jazyk a problémy epistemológie sa nahradili problémom lingvistickej referencie. Z obrazu mysle ako zrkadla prírody a z reprezentacionalistickej povahy jazyka sa odvodzuje aj povaha a status filozofie ako neutrálneho ahistorického rámca pre stanovenie kritérií poznania v celej kultúre, ako aj postavenie filozofie

v duchu kantovského a neokantovského tribunálu rozumu ako prestížnej roly elitného kriticismu. V dôsledku fundacionalistickej koncepcie poznania (základy poznania, ktoré sú sebazdôvodnené, pravdivé a evidentné) a privilegovaného postavenia mysle ako zrkadla prírody bola filozofia sudcom a rozhodcom v otázke akceptovateľnosti akýchkoľvek tvrdení (ich zmysluplnosti). Dekonstrukcia mysle a demontáž užitočnosti referencie a filozofie jazyka podľa Rortyho vyúsťuje aj do spochybnenia oprávnenosti systematickej filozofie a vedie k artikulácii potreby tzv. edukačnej, výchovnej filozofie, odmietajúcej systematickú filozofiu s epistemológiou ako jej jadrom a upozorňujúcej na prítomnosť "abnormálnych diskurzov". Rorty siahol v tejto súvislosti po výpožičke od M. Oakshotta (*The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind*) a deleguje filozofii len jeden hlas v diskusii ľudstva, nič viac a nič menej. "Chápať úsilie o pokračujúcu diskusiu ako primeraný cieľ filozofie, chápať múdrosť ako schopnosť udržiavať diskusiu znamená chápať ľudí ako tvorcov nových opisov, a nie ako tých, od ktorých očakávame verné opisy skutočnosti." (s. 318)

Neskôr, napríklad v práci *Consequences of Pragmatism* (Dôsledky pragmatizmu, 1982) Rorty prezentuje filozofiu ako literárny žáner. V intenciách tejto tranzície aj Rorty prestúpil z filozofického diskusného klubu do iného klubu, totiž do literárneho. V súčasnosti pôsobí na Stanfordovej univerzite ako profesor porovnávacej literatúry. Tento presun by som rada odporučila do pozornosti slovenského čitateľa, ktorý vidí v Rortym alfu aj omegu, posledné prorocké slovo vo filozofii. V práci *Filozofia a zrkadlo prírody* sa Rorty hlási k odkazu a motívom kontinentálnej tradície hermeneutiky, k F. Nietzschemu, M. Heideggerovi, ale azda najsilnejšie sa cíti spriaznený s J. Deweym a W. Jamesom. Preberá štafetu pragmatickému názoru na pravdu, lebo ak pravdu nemožno pokladať za epistemologickú hodnotu, zostáva ešte vždy jej pragmatický efekt.

To, čo som uviedla, je základný pôdorys a horizont knihy, ktorá sa člení do troch častí, predslovu, úvodu, kde Rorty opisuje svoje východisko, ciele a formuluje základné závery, ktoré chce obhájiť. Prvá časť s názvom *Naša zrkadlovitá podstata* (s. 13-107) sa venuje filozofii mysle, objavu tohto problému a jeho konceptuálnemu spracovaniu a tematizácii v rámci karteziánskej duality mysle a tela a jej rozličných podôb. Veľkú pozornosť autor venuje otázke mentálneho, charakteristikám a atribútom spájaným s mentálnym, pričom tvrdí, že ak intencionálne, nehmotné identifikujeme s fenomenálnym, de facto hypostazujeme univerzáliu. Podľa Rortyho rozlíšenie medzi mentálnym a fyzickým parazituje na rozlíšení medzi univerzálnym a partikulárnym, a nie naopak (s. 27). V tejto časti knihy čitateľ nájde aj úvahy, opisy a charakteristiky rôznych interpretácií dualizmu mysle a tela (s. 31), deskripciu mysle ako uchopovania všeobecnín, tzv. divácku teóriu poznania a zrkové metafory (oko mysle), rozvíjanie tézy, že naša zrkadlovitá podstata - rozumová duša scholastiky sa vyznačuje schopnosťou existovať oddelene od tela a líši sa od karteziánskeho pojmu vedomia a uvedomenia (s. 39), nájde tu problém reprezentácií a ich odlišnosť od hylomorfickej koncepcie poznania, ich zlučiteľnosť s metaforou zrkadla (s. 39-59). Rorty v prvej kapitole prvej časti konštatuje, že mentálne nemožno pochopiť bez fenomenálnej entity, akou sú napríklad bolesti, ktorých existencia sa vyčerpáva ich existenciou, bolestivosťou. "Tvrdil som, že skutočným problémom, nebolo vzdať sa takýchto hypostazovaných entít, ale vysvetliť, prečo ich vôbec niekto bral vážne...." (s. 58). Otázka, prečo

spájame fenomenálne a intencionálne do mentálneho je podľa Rortyho výsledkom karteziánskej idey mediátora v podobe "nespochybniteľného poznania". Metafyzický problém vedomia - to je podľa autora len optika privilegovaného prístupu a ak to pochopíme, dualizmus ako protiklad materializmu bude irelevantný. Otázka znie: Prečo sme náchylní spájať intencionálne a fenomenálne ako mentálne? Ak na privilegovaný prístup k mentálnemu uplatníme nekarteziánsky, wittgensteinovský pohľad, privilegovaný prístup k obsahu vedomia sa stane pseudoprotiblenom.

V druhej kapitole *Ludia bez mysle* (s. 60-108) Rorty na príklade fiktívnych Antipódanov s rovnakým psychickým a telesným usrojením, akým sa vyznačujeme my, ale bez pojmu mysle, mentálneho slovníka, ukazuje, že problém vedomia je iba domnelým epistemologickým problémom privilegovaného prístupu a že ak to pochopíme, problémy dualizmu ako protikladu materializmu prestanú byť zaujímavé. Na základe výkladu behaviorizmu (G. Ryle) Rorty dôvodí, že nejestvuje súvislosť medzi karteziánskym vedomím a teóriou mentálnych procesov a že ak sa zbavíme obrazu poznania ako súboru reprezentácií v zrkadle prírody, ak sa zbavíme predpokladu, že základom našich bezprostredných výpovedí o našich stavoch je metafyzická vlastnosť byť vo vedomí, nemusíme zavádzať entity, ktorých jedinou vlastnosťou je byť podporou odlišnosti mentálneho a fyzického. Takto chce Rorty ukázať, že poznanie neumožňuje nijaká metafyzická zložka (s. 107).

"Ak poznanie nie je v žiadnom zmysle vecou verných reprezentácií (okrem toho najtriviálnejšieho a najmenej problematického zmyslu), potom nepotrebujeme žiadne vnútorné zrkadlo a ani vzťah medzi týmto zrkadlom a telesnejšími súčasťami nášho ja už nebude opradený žiadnym tajomstvom." (s. 108)

Po tejto dekonštrukcii našej zrkadlovitej podstaty, vedomia ako mentálnej entity, metafyzického dualizmu mysle a tela a ich fiktívneho prekonania nespochybniteľným poznaním sa presúva k druhej najrozsiahlejšej časti knihy s titulom *Odzrkadľovanie* (s. 109-262), v ktorej dominuje problematika idey teórie poznania, sebaobraz filozofie a charakteristika pokusov nahradiť epistemológiu empirickou psychológiou a filozofiou jazyka. Kľúčovými ideami sú tu tvrdenia, že výsledkom nerozlišovania medzi zdôvodnením a vysvetlením, medzi zdrojom poznania a základným prvkom poznania u J. Locka, ako aj karteziánskej mysle a dualizmu bola predstava o potrebe fundacionalizmu, t.j. evidentných a pravdivých sebazdôvodnených základov poznania. Podľa Rortyho práve chápanie poznania ako analogického vnímaniu viedlo k potrebe takýchto základov. Rorty aj I. Kantovi pripisuje pojem filozofie základov, ktorej jadrom je epistemológia ako odlišná od vedy a zároveň ako fundament všetkých vied (s. 112-115). Rozvíjanie témy vzťahu medzi univerzálnym a partikulárnym viedlo k sebaobrazu filozofie ako fundujúcej disciplíny s osobitným zreteľom na poznanie ako rámec akejkol'vek mysliteľnej skúsenosti - a na tomto pozadí sa v 19. storočí podľa Rortyho etablovala filozofia ako odbor, zvláštna akademická disciplína. Kantov prínos umožnil písanie nových dejín filozofie - rozlíšil totiž pojmy a názory a spojil ich v syntéze, akú si vyžadujú súdy. Rorty tvrdí: "Keby sa bol totiž 'problém poznania' formuloval v zmysle vzťahov medzi výroky a stupňom ich istoty, a nie v zmysle akýchsi *komponentov* výrokov, možno by sme boli zdedili celkom inú predstavu o 'dejinách filozofie'." (s. 126) Veľkú pozornosť venuje aj rozdielom medzi kantovskou epistemologickou tradíciou

a anglosaskou tradíciou, ktorá prevažne odmietala syntetické apriórne pravdy. V súvislosti s problematikou privilegovaných reprezentácií v štvrtej kapitole druhej časti sa naznačuje chaos v analytickej filozofii v spojitosti s otázkami predjazykového vedomia, epistemologického behaviorizmu, psychologického behaviorizmu, v otázke jazyka a vzťahu jazyka a mysle, rozoberá sa tu idea idey, teda Quinov názor, že jazyk je výrazom čohosi vnútorného, čo potrebujeme na to, aby sme mohli interpretovať verbálne správanie (s. 162). Rorty opisuje a analyzuje Quinove tézy o neurčitosti prekladu a nerozhodnuteľnosti referencie, nerozlíšiteľnosti faktu a jazyka, pričom akceptuje a uplatňuje Sellarov psychologický nominalizmus a jeho kritiku mýtu daného ako nástroje odhalenia, že epistemologická tradícia zamieňala kauzálny proces získavania poznania za otázky späté s jeho zdôvodnením (s. 176). Hoci Quinove idey, najmä jeho holizmus, odmietnutie významov ako platónskych entít, Rorty zužitkúva a akceptuje, spochybňuje jeho názor na psychológiu, ktorá by mala skúmať relácie medzi teóriou a evidenciou, lebo, ako ukazuje, túto reláciu nemožno rekonštruovať na psychologickom základe. Rorty problematizuje aj alternatívu, ktorú ponúka analógia z arzenálu počítačovej koncepcie mysle (J. Fodor) - analógia medzi stavmi počítača a psychickým stavom človeka, ktorá v súvislosti s predstavou o poznaní ako vnútornej reprezentácii ponúka isté riešenie (odlíšenie verných a neadekvátnych reprezentácií), čo však Rorty odmieta (s. 186-215). Jednoducho, ide mu o to, že znalosť a poznanie toho, ako fungujeme, nám nemôže dať odpoveď na otázku, čo má byť našim presvedčením (s. 215).

V šiestej kapitole *Epistemológia a filozofia jazyka* (s. 216-262) Rorty skúma a rozpisáva problémový terén filozofie jazyka a odlišuje jej tzv. "čistú a nečistú" podobu, pričom sa zameriava na deepistemologizovanú podobu filozofie jazyka s dôrazom na D. Davidsona (schéma a obsah). Koncentruje sa na problematizáciu tvrdenia, že fungovanie jazyka nám odhalí, ako sa "jazyk napája na svet". V tejto súvislosti rozoberá problém konceptuálnej zmeny, okolo ktorého sa krútili polemiky o realizme, verifikacionizme, idealizme, konvencionalizme. Druhým problémom, na ktorý zameriava Rorty pozornosť, sú otázky vyplývajúce zo zmeny teórie tak pre epistemológiu, ako aj pre filozofiu jazyka (s. 216-262). Z postáv sa sústreďuje na H. Putnama ako predstaviteľa druhej vetvy "nečistej filozofie" jazyka. Druhý problém porovnáva s pragmatickým prístupom k jazyku (W. Sellars, L. Wittgenstein), aby uzavrel, trochu predčasne a neopodstatnene, že "filozofia jazyka nám neposkytla žiadne zaujímavé nové myšlienky hodné diskusie" (s. 262). Inými slovami, teória referencie je rovnako neužitočná ako konštituujúci transcendentálny subjekt. Rortyho tvrdenie, že súbor problémov pravda, význam, nevyhnutnosť, meno atď. nemá k tradičnej filozofii vzťah, je predsa len trochu pritiahnuté za vlasy pre každého, kto pozná práce G. Fregeho, B. Russella, P. Strawsona a i. a ich význam v oblasti teórie poznania, vzťahu logiky a sémantiky. Ústrednou ideou, ku ktorej Rorty smeruje, je presvedčenie, že z toho, ako funguje jazyk, nemožno nič usudzovať o povahe skutočnosti ani o tom, ako jazyk súvisí s realitou.

Záverečná, tretia časť nazvaná *Filozofia* (s. 263-331) je vlastne programovým vyhlásením po odmietnutí epistemológie ako jadra systematickej filozofie, po posune od epistemológie k hermeneutike, od dekonštrukcie metafory zrkadla, k potrebe chápať problém zdôvodnenia ako problém sociálnych praktík. Hoci Rorty ponúka ako cenu útechy - po dekonštruovaní a demontáži epistemológie, systematickej filozofie a mysle

ako zrkadla - tvrdenie, že rezignácia na metaforu zrkadla je len abdikovaním na predstavu filozofie ako tribunálu oprávnenosti všetkých foriem kultúry, svoju ponuku tzv. výchovnej, edukačnej filozofie ako prekonania dichotómie medzi poznaním a konaním zdôvodňuje dosť svojrázne: "Trvám iba na tom, že filozofi by sa z morálneho hľadiska mali snažiť pokračovať v našej západnej diskusii, ale už by nemali trvať na tom, že v nej majú miesto aj tradičné problémy modernej filozofie." (s. 331) Quod erat demonstrandum.

Rortyho kniha *Filozofia a zrkadlo prírody* tematizuje rozsiahle kvantum literatúry z niekoľkých oblastí, vykladá veľkú množinu tém, charakterizuje a komentuje názory a riešenia mnohých mysliteľov, pričom tieto rozvetvené úvahy spája antiesencializmus a antireprezentacionalizmus. Prírodnene, v tomto rortyovskom labyrinte problémov, interpretácií podriadených cieľu, ktorý explicitne ohlásil autor v úvode, sa nájdú aj slabšie, prípadne celkom otázne prístupy, riešenia a výklady. Historické exkurzy, interpretácie Aristotela, Platóna, Kanta, Davidsona, Putnama vyvolávajú mnoho otáznikov a nie vždy ich možno akceptovať doslovne. Niektoré problémy, napr. problém referencie, odbaví príliš rýchlo, iné si nevšímne vôbec, napr. stanovisko k tzv. čistej filozofii jazyka. Vôbec napr. nevymedzuje pojem reprezentácie, lebo si vystačíme s metaforou zrkadlenia a so zrkavými metaforami, o súmerateľnosti sa dozvieme len to, že nejde o preložiteľnosť, niekedy si trochu účelovo prispôsobí rozvíjanú problematiku svojej vízií výchovnej filozofie a pod. Hlavným problémom je však to, že argumentačná báza je konštruovaná predovšetkým pomocou dejinnej etiológie, a nie prostredníctvom systematickej kritiky, analýzy a postupnosti argumentácie. To je však osudom objemných a provokujúcich diel, ktorých autor sa rozhodol vybočiť z radu a prelomiť zabehaný spôsob uvažovania. Je však sporné, či zisky, ktoré by mali plynúť z takéhoto prístupu, vyvážia straty, ktoré zaznamenáme, keď pristúpime na Rortyho hru. V jeho ťažení proti epistemológii a systematickej filozofii mu uniká, že fundacionalistická teória poznania, a o tú mu ide, nie je ani jediným, ani posledným slovom a že sú aj iné riešenia, ktoré celkom dobre odolávajú rortyovskému zrušeniu a prekonaniu teórie poznania.

Je na škodu veci, že takáto kniha sa ocitá v rukách slovenského čitateľa bez zasväteného, dôkladného úvodu, ktorý by sumarizoval aspoň okruh základných problémov z filozofie mysle, filozofie jazyka a základné historicko-filozofické princípy interpretácie dejín filozofie, ústredné postavy, s ktorými sa Rorty vyrovnáva alebo na výsledky ktorých nadväzuje, a ktorý by tak poskytol kľúč k čítaniu prostredníctvom typológie riešení v jednotlivých sférach, o ktorých sa v práci hovorí. Absencia úvodu, ktorý sa tu žiada ako soľ, riadne skomplikuje čítanie každému, kto sa na to odhodlá, lebo rozsah, množstvo a charakter problémov rátať s adresátom dobre zorientovaným v otázkach, nad ktorými sám Rorty strávil desaťročie pri písaní tejto knihy. Chcem veriť, že recenzovanú knihu nestihne osud mnohých klasických diel, o ktorých každý hovorí, ale nikto ich nečíta. Keďže pred časom vyšla *Teória poznania* (Infopress 1999) od iného amerického autora, K. Lehrera, čitateľovi, ktorý len tak nepodlieha zvodom atraktívnych inovácií slovníka a neobohacuje svoj idiolekt vetami, o propozičnom obsahu ktorých nemá ani potuchy, sa tu ponúka možnosť z prvej ruky porovnať možnosti disciplíny, ktorej Rorty trochu predčasne napísal epitaf, s názormi rozvíjanými v tejto kultovej knihe.

[1] RORTY, R.: Filozofia a zrkadlo prírody. Bratislava, Kalligram 2000.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/7236/20.

PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR

OZNÁMENIE

!ZMENA TERMÍNU KONANIA KONGRESU!

Slovenské filozofické združenie pri SAV
v spolupráci
s Filozofickým ústavom SAV
Filozofickou fakultou Univerzity Komenského
a
Katedrou filozofie a dejín filozofie FFUK
Vás pozývajú na

II. Slovenský filozofický kongres

FILOZOFIA A DOBA

termín konania sa presúva na

26. - 28. októbra 2000, hotel Bratislava v Bratislave

SEKCIE

1/ Bytie a poznanie	6/ Umenie a interpretácia
2/ Dejiny filozofie	7/ Duchovnosť, viera a transcendencia
3/ Spoločnosť, štát, politika	8/ Jazyk, myseľ, veda a logika
4/ Kultúra a hodnoty	9/ Príroda, technológia a ekológia
5/ Morálka a konanie	10/ Dejiny civilizácie a problém budúcnosti

- PANELOVÁ DISKUSIA: Filozofia na Slovensku včera, dnes a zajtra
- PREDNÁŠKY zahraničných hostí